

તમસલોકનો યાત્રી

તે કરાલ કાળની ઔઘાણી આપતી યામિની હતી. તેનો પ્રવાહ ભયાનક ઘોર જન્માવતો હતો. તેનું પ્રત્યેક જળબિંદુ, જાણે દાહ જન્માવતું હતું. એ દાહ ઝીલતાં ઝીલતાં ધીમાં પગલે તે આગળ વધતા હતા. તેમનાં ચરણ પોતાની દિશા શોધી લેતાં હતાં. આજે આકાશ ગોરંભાયેલું નહોતું છતાં રૂંધી નાખતું વાતાવરણ હતું. શ્વાસ માંડ માંડ લઈ શકાતો હતો. ત્યાં સૂર્ય પ્રકાશતો નહોતો, ઔષધિઓનો સ્વામી ચંદ્ર પ્રકાશતો નહોતો. ઉષા નહોતી ને સંધ્યાય નહોતી. અને હોય તોય શું? આ ધીમાં ડગલાં ભરનાર માટે તો ભાસ્વરતાય નહોતી અને જ્યોત્સ્નાય નહોતી. તેમનાં નેત્રોમાં વિધાત્રીએ સૂચિભેદ તિમિરનું અંજન કર્યું હતું. ના, એ માત્ર અંજન નહોતું, નેત્રોમાં ઠાંસીઠાંસીને અધકાર ભર્યો હતો અને નેત્રોમાં જ્યારે અવકાશ ન રહ્યો ત્યારે ધીમે ધીમે સમગ્ર કાયામાં વ્યાપી ગયો સઘન અંધકાર.

વિશાળ શયનકક્ષમાં તે પ્રવેશ્યા પણ આસપાસ ક્યાંય પેલી પરિચિત ગંધ નહોતી. સુકેશિનીએ કેશકલાપમાં સુગંધિત પુષ્પો ગૂંથ્યાં હોત તો તો એ સુવાસથી તેમના નાસાગ્ર રોમાંચિત થયા હોત. પણ ત્યાં નહોતી સુગંધ, નહોતો વસ્ત્રોનો આછો ફડફડાટ કે નહોતાં કશાં કલકૂજન.

તે આગળ વધી ઝરૂખામાં જઈ પહોંચ્યા. મન આકળવિકળ થઈ ગયું હતું.

ક્યાં હશે એ? ભોજનકક્ષમાં હશે? પણ મેં તો ના કહેવડાવી હતી, નહોતી ક્ષુધા, નહોતી તૃષ્ણા. અનાગત ભીષણ રૂપ લઈને મારી ક્ષુધાતૃષ્ણા હરી ગયું છે. તેર વર્ષ પૂરાં થશે ત્યારે શું થશે? પ્રચંડ ઉલ્કાપાતમાં બધું જ નાશ પામશે, વર્ષો પહેલાં શિયાળ, ગીધના ચિત્કારો સંભળાયા જ હતાને? આ તેર વર્ષ પછી નહીં જ સંભળાય એમ તો કોણ કહી શકે?

તે ઝૂલા પર બેઠા. સામે શું હશે? ક્ષિતિજ શબ્દ કર્ણપટે પડ્યો હતો એટલું જ. ક્યારેય ક્ષિતિજ દેખાઈ નહોતી. આકાશ અને પૃથ્વીની એ સન્ધિરેખા ક્યારેય મૂર્ત થઈ નહોતી. એ સન્ધિરેખા તેર વર્ષો જેટલી દૂર ક્યાંય દૂર... એ નિકટ આવશે ઝંઝાવાત રૂપે અને મારા વંશનો ગ્રાસ કરી જશે. મીંચાયેલાં નેત્રો આગળ તે પોતાના જન્મદાતાની આકૃતિ કલ્પવા ગયા. એ આકૃતિ પણ કૃષ્ણવર્ણની જ હશેને? સાંભળ્યું હતું કે એ કૃષ્ણદ્વૈપાયન વામન હતા, પિંગળકેશી હતા.

ધૃતરાષ્ટ્રે માથા પરથી મુકુટ ઉતારી બાજુ પર મૂક્યો. જ્યારે જ્યારે નર્ચુ એકાન્ત તેમને ઘેરી વળતું ત્યારે ત્યારે તે જન્મદાતાને શાપતા. જન્મ આપવાની શક્તિ ત્રણમાં હતી; વિચિત્રવીર્યમાં,

ભીષ્મમાં, અને કૃષ્ણદ્વૈપાયનમાં, પણ પોતે કશો આકાર ધારણ કરે તે પહેલાં પિતા વિચિત્રવીર્યનું મૃત્યુ થયું. સત્યવતીની ઇચ્છા ભીષ્મને જન્મદાતા બનાવવાની હતી, પણ ગાંગેયની આજીવન બ્રહ્મચર્યની પ્રતિજ્ઞા. એટલે રહ્યા માત્ર કૃષ્ણ દ્વૈપાયન. જાણે તેઓ સામે જ ઊભા છે. તેમનો ઉચ્છ્વાસ પોતાને સ્પર્શી રહ્યો છે. તેઓ આકોશપૂર્વક બોલી ઊઠ્યા, ‘હે પિતા, તમારી સમક્ષ તો મારું ભવિષ્ય પ્રગટ જ હતુંને! અરે જીવનદેવતા, સમગ્ર ભરતખંડમાં જેની આજ પ્રવર્તવાની હોય તેને ... તેને અન્ધત્વ આપ્યું? એટલોય વિચાર ન કર્યો કે આવી વિરાટ રાજ્યનૌકાને આ અન્ધ નાવિક કેવી રીતે હંકારશે?’

હે માતા, કોસલ્યા-અમ્બિકા, મારા અન્ધત્વનું નિમિત્ત તું બની. એ વિરૂપ, શ્યામ, પિંગળકેશી પુરુષને જોઈને તું તો છળી મરી, એવા દેહ સાથે સંગ કરવાના વિચાર માત્રથી અણગમો આવે એટલે તેં નેત્ર મીચી દીધાં. એ ભીત્તિપૂર્ણ લજ્જાએ મારી નેત્રજ્યોતિ છીનવી લીધી. હે મા, તેં ભયનાં માર્યાં નેત્રો મીચી દીધાં તેની શિક્ષા મને શા માટે? મને દસ સહસ્ર હસ્તીઓનું બળ ન આપ્યું હોત તો ન ચાલત? જે બળનો કશો ઉપયોગ થવાનો ન હોય તેને શું કરવાનું? આ હાથ ક્યારેય દુર્યોધન પર ઊપડ્યો છે ખરો? મારે બુદ્ધિવાન થવું નહોતું. પ્રજ્ઞાવાન નહોતું થવું. મારા જન્મ પૂર્વેની તમારી બધી ભવિષ્યવાણીઓ એળે ગઈ મારા જીવનદાતા...

દૃતરાષ્ટ્રના કર્ણપટે અશ્વોની હેષાઓ અથડાવા લાગી, હાથીઓના ચિત્કારો કાને પડ્યા, તેમના ગળે બાંધેલા ઘટારવોના પડછંદા પડવા લાગ્યા. આ કોનો શંખનાદ છે? મારા હૃદયને કંપાવી મૂકે એવો ધ્વનિ મેં ક્યારેય સાંભળ્યો નથી. આ કેટલા બધા રથ દોડી રહ્યા છે! અત્યારે મને જે ગૂંગળામણ થાય છે તે રથનાં પૈડાં, અશ્વોની દોટ, પદ્મતિઓનાં પગલાંથી ઊડેલી રજને કારણે છે? મારી નાસિકામાં થઈને આ રજકણો છેક ઊંડે ઊંડે સુધી ભરાઈ તો નહીં જાય ને? હે વિવસ્વાન, ઉષાને લઈને પધારો, ભલે તમારું તેજ મારા માટે નિર્માયું ન હોય, વિશ્વને તો આલોકિત કરો, શું મારા અંધકાર પાસે તમારું તેજ પરાજિત થઈ ગયું?

હિંડોળા પર ઝૂલતાં ઝૂલતાં વિચારધારા આગળ ચાલી. સ્તબ્ધતા મારા હૃદયમાં છે કે વાતાવરણમાં? મારા હૃદયની સ્તબ્ધતા વાતાવરણમાં પ્રસરે છે કે વાતાવરણની સ્તબ્ધતા હૃદયમાં? મારે હળવા થવું છે, આ ભાર મને ભીંસી નાખે છે. કોની સમક્ષ આ વેદના ઠાલવવી? ભલે કોઈ વારે વારે કહે તત્ર કા પરિદેવના પણ મારો શોક અગાધ છે. જાણે જગતભરની વેદનાઓ મારા નાનકડા હૃદયમાં સ્થાન લઈ લે છે. હા, મારા કાનમાં પડેલા એ શબ્દો અત્યારે પણ પડઘાય છે: કુલના કલ્યાણ માટે એકનો ત્યાગ કરો, ગામના કલ્યાણ માટે કુલનો ત્યાગ કરો, જનપદના કલ્યાણ માટે ગામનો ત્યાગ કરો, અને આત્માના કલ્યાણ માટે સમસ્ત પૃથ્વીનો ત્યાગ કરો.

‘શું વિચારો છો પિતાજી?’ ઝૂલો ડોલી ઊઠ્યો.

‘કોણ દુઃશલા?’

‘હા પિતાજી.’ ઝૂલામાં તેમની સાથે બેસતાં દુઃશલા બોલી.

‘ગાંધારી ક્યાં છે?’

‘આજે તે બહુ અસ્વસ્થ છે.!

‘કોણ અસ્વસ્થ નથી?’

સહસા તેમને કૃષ્ણ સાથેના વાર્તાલાપનું સ્મરણ થયું. તેમણે ગળગળા સાદે કહ્યું હતું, ‘કૃષ્ણ, તમે તો સર્વશક્તિમાન, સર્વવ્યાપી અને સર્વજ્ઞ છો.’

‘ધૃતરાષ્ટ્ર, એવું માની ન લો. હું જરાસન્ધથી ગભરાઈને ભાગી નહોતો ગયો?’

‘કૃષ્ણ, એ તમારી વ્યૂહરચના પણ હોઈ શકેને? પછી યુક્તિપૂર્વક એનો વધ કેવો કરાવ્યો! મારી એક પ્રાર્થના સ્વીકારો! કૃષ્ણ, મને આ અંધકારમાંથી બહાર કાઢો. મને એ મૃત્યુથીયે વધારે ભયાનક લાગે છે. મને દિવ્ય દષ્ટિ આપો, મારે અનાગતને જાણવું છે.’

તે વેળા કૃષ્ણ કશું બોલ્યા નહોતા. શું તેઓ મારા મુખની રેખાઓ પરથી મારા હૃદયનો તાગ મેળવવા માગતા હતા? એ મૌનની ક્ષણો જીરવાઈ નહોતી.

થોડા સમય પછી કૃષ્ણનો ઘેરો, ગંભીર ધ્વનિ સંભળાયો. ‘અનાગતને અનાગત જ રહેવા દો, ધૃતરાષ્ટ્ર. આપણે જે જ્ઞાનને પચાવી ન શકીએ એ જ્ઞાનને શું કરીશું? છતાં વચન આપું છું કે પ્રસંગ ઊભો થશે ત્યારે તમને સંજયદષ્ટિનો લાભ મળે એવી વ્યવસ્થા કરીશ.’

આ વાત સાંભળીને હું કેવો કાંપી ઊઠ્યો હતો. આજે જો સંજયદષ્ટિ પ્રાપ્ત ન થઈ તો શું ભવિષ્યમાં વધુ ભયાનક ઘટનાઓ બનશે? આજે કેવી અવમાનના થઈ હતી? દ્યૂતસભામાં દ્રૌપદી જેવી કુલવધૂનાં વસ્ત્ર દૂર કરવામાં આવે અને બધા વડીલો જોયા કરે, એ કરતાં તો મારી સ્થિતિ ઇચ્છવા યોગ્ય નહોતી? અસદ્ જોવાથી તો હું ઊગરી ગયોને? પણ ના, એથી કરીને અસદ્ હતું જ નહીં એમ કેમ માની લેવાય? મેં એનો વિરોધ કેમ ન કર્યો, હું પ્રજ્ઞાવાન હતો તો શું મારી પ્રજ્ઞાને લૂણો લાગી ગયો હતો? હું કંઈ ભીષ્મ, દ્રોણની જેમ અર્થનો દાસ તો નહોતોને? મેં ઊભા થઈને આ ઘટનાનો વિરોધ કેમ ન કર્યો? દુર્યોધન અને દુઃશાસનને કોઈનેય કુલાભિમાન ન નડ્યું? ના, મારે જ તે વેળા ઊભા થઈને દુર્યોધનને કચડી નાખવાનો હતો. મારે જ દુઃશાસનના હાથ જડમૂળથી ઉખેડી નાખવાના હતા. મારી સામે આવું જઘન્ય કૃત્ય અને હું કંઈ કરી ન શકું? હું નામનો જ રાજા? શું હસ્તિનાપુરનું રાજ્ય શકુનિ ચલાવે છે? ગાંધારી પોતાના ભાઈને કશું જ કહી શકતી નહીં હોય? મારી પાસે વિદુર છે અને છતાં એમની વાત કેમ હું સ્વીકારી શકતો નથી?

પાંડવોને કેવા યાચક, દીન, દરિદ્ર બનાવી દીધા? રાજાને એવો અધિકાર ખરો? જે રાજા પોતે જ દ્યૂત રમવા બેસે એ પ્રજાપાલક કહેવાય કેવી રીતે? જો રાજાને રંક બનાવી દીધા હોય તો રંકનું શું થાય? મારી પ્રજાના અધિકારો ઝૂંટવાઈ જાય અને હું રાજા થઈને બધું ચલાવી લઉં? સત્તાના મદમાં બળવાન કૌરવ પરાજિત પાંડવોને દબાવી દે? આ તે કંઈ રાજનીતિ?

દ્યૂતસભામાં મને શ્રુતિ વડે દષ્ટિસુખ કેમ પ્રાપ્ત ન થયું? પણ ગાંધારીનું શું? એ કંઈ મારી જેમ ઓછી જન્માંધ હતી? તેણે તો પતિવ્રતા નારીનો પાઠ અદા કરવો હતો એટલે આંખો પર પાટા બાંધી દીધા, પણ મેં કેમ સંમતિ આપી? મેં તેની વિનંતીનો અસ્વીકાર કર્યો હોત

તો? તે મારી પડખેના સિંહાસન પર બેસીને પોતાનાં નેત્ર વડે બધું નિહાળતી હોત, મારા હાથ પર પોતાનો હાથ વિવિધ રીતે દાબીને સ્પર્શ દ્વારા સામે સાકાર થતી ઘટના સમજાવી શકી ન હોત?

એ સભાગારમાં નરકને લજાવે એવો અંધકાર નહોતો? મારાં નેત્રો આગળ જે અંધકાર સદાકાળ રહે છે એનો જ વિસ્તાર એ? તે વેળા સૂર્ય પ્રકાશતો હતોને? કે પછી આવી ઘટનાના સાક્ષી બનવાને બદલે વાદળ હેઠળ છુપાઈ ગયો હશે? ત્યારે પણ પુષ્પો તો ખીલેલાં જ હતાં ને ક્યાંક ને ક્યાંક યુવાન પ્રણયીઓનાં વિશ્રંભાલાપ પણ ચાલતા જ હશેને?

કુલાંગનાને આવી રીતે કદી કોઈએ અપમાનિત કરી હશે ખરી? દુર્યોધનના ચિત્તમાં આવી વાસના ફાલી જ કેવી રીતે? શું એ મારી જ વાસનાનું પરિણામ? મારાથી હવે ગાંધારીનો સ્પર્શ થશે ખરો? શું હું તેનાં વસ્ત્ર ઉતારીને મધ્યરાત્રિનાં મહોરેલાં પુષ્પોની ગંધનાં આવરણ તેની કાયા પર ચડાવી શકીશ? પણ મને આનંદ તો એક વાતે થયો. ભીષ્મ, દ્રોણ જેવા વડીલો અને ગાંધારીમંડળની સ્ત્રીઓ મૂક થઈને બેસી રહી હતી, ત્યાં જ ‘ઊભા રહો, ઊભા રહો’ એવો પોકાર થયો. ‘અરે, આ તો અમારી દુઃશલા...’

‘ભાઈ, જરા લાજ... સામે કોણ છે એ તો જો. પાંડવોની રાજરાણી... આપણાં સૌની ભાભી... કુરુકુલની શોભા... એની અપ્રતિષ્ઠા આપણા સૌની અપ્રતિષ્ઠા, અન્યને ન પૂછતાં તમારા આત્માને તો પૂછવું હતું. જે પુરુષો આવી રીતે સ્ત્રીનું અપમાન કરે તેમનો આત્મા બચ્યો હશે ખરો? તમે બંને ભાઈઓ સાંભળો, સાંભળો... તમારાં માંદાલા તો ભાભીના રોષના સ્ફુલ્લિંગમાં ભસ્મીભૂત થઈ ગયા, જે કંઈ અવશેષ રહેશે તેને મારો ફુતકાર પ્રજ્વલિત કરી મૂકશે.’

અરે, આ શું, આ શું? દુઃશાસનના કપોલ પર, દુઃશલાએ, અમે સૌ અસહાયો વતી, તમારો માર્યો? સભામાંથી ‘સાધુ સાધુ’ના પોકારો આવ્યા.

‘લઈ જાઓ આ દુર્વિનીતને સભામાંથી!’

હા, એ હતો દુર્યોધન. નારકી અંધકાર વડે ઘૂંટાઈ ઘૂંટાઈને નયો દુર્ગંધમય બની બેઠેલો એ ધ્વનિ.

ના... ના... દુઃશાસનનાં રાક્ષસી પગલાં દ્રૌપદીની દિશામાં જઈ રહ્યાં છે. આ નિર્દય પારધિના પાશમાંથી ભીરુ પંખિણી બચી શકશે?

આ કયા કાપુરુષનો ધ્વનિ સંભળાયો? ‘તું રજસ્વલા હોય, નીવીની નીચે એકમાત્ર વસ્ત્ર પહેર્યું હોય તોય ચાલી આવ!’

અરે આ કોણ? દુઃશાસન બોલ્યોને? અને મારી જ વાત કરોને! એક પછી એક દાવ રમાતો જતો હતો, યુધિષ્ઠિર પરાજિત થતો હતો ને શકુનિ મોટે મોટેથી બોલતો હતો: હું જીત્યો, હું જીત્યો ત્યારે હું પણ મનમાં નહોતો બોલતો કે હું જીત્યો હું જીત્યો...

પણ એ પ્રશ્ને સભામાં બધાના હોઠ સીવી દીધા હતા? દ્રૌપદીનો પ્રશ્ન સાત સાત સાગરને

વિક્ષુબ્ધ કરી નાખનારો હતો. ભીમના હૃદયમાં જે ક્રોધ વ્યાપેલો હતો તેણે સૌપ્રથમ પાંડવોને દગાડ્યા... જે હાથે દ્રૌપદીને હોડમાં મૂકી તે હાથ લાવો બાળી નાખું અને મારા એક પુત્ર વિકર્ણો પ્રશ્ન પૂછ્યો, દ્રૌપદીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપો. નહીંતર આપણે સૌ નરકવાસી થઈશું. આટલું સીધુંસાદું સત્ય તમે કેમ સ્વીકારી શકતા નથી? ઈશ્વરે તમને શા માટે ઈન્દ્રિયો આપી છે? તમને હૃદય અને ચિત્ત શા માટે આપ્યાં છે?

વિકર્ણો કેટલો સાચો હતો?

ધૃતરાષ્ટ્ર આટલું વિચારીને મૂક થઈ ગયા. પોતાના વિચારોનો પ્રતિધ્વનિ કોણ પાડે? એટલે પુનઃ ચિત્તના કોશોકોશ ઢંબોળ્યા, કશું કર્ણપટે પડે છે?

હે મારા જનક, મારી માએ નેત્રો મીંચ્યાં જ કેમ? એમાંય તમારો જ સંકેતને! અને દ્વૈપાયન ઋષિ, આજે તમને પૂછું છું કે તમે ઈશ્વરસદૃશ બનીને વાણી કેમ ઉચ્ચારી બેઠા? તમે તો ભવિષ્યકથન કરી દીધું કે આ પુત્ર અંધ થશે. તમે તો વાસિદ્ધ. મેં તો એવું સાંભળ્યું હતું કે દેવતાઓ શાપની સાથે શાપમુક્તિનો ઉપાય પણ આપતા હોય છે. મને શું આપ્યું? મને તમે પ્રચંડ બાહુબળ આપ્યું. ક્યા યુદ્ધમાં હું બળનો પ્રયોગ કરવાનો હતો? શબ્દવેધી બાણ ચલાવતાંય મને તો આવડતું નથી. મારા જેવા રાજાને, ચક્રવર્તી સમ્રાટને તમે અંધ બનાવી દીધો!

અરે શ્રીકૃષ્ણ... અરે કૃષ્ણ દ્વૈપાયન, મારા ચિત્તમાં તો નયો અવકાશ જ છે. નથી કોઈ સ્પન્દ, નથી કોઈ થડકાર... આવનારા દિવસોમાં શું થશે? રજસ્વલા દ્રૌપદીના રક્તથી બધું રક્તિમ રક્તિમ થઈ જશે?

ના ના, મારે એ રક્તથી દૂર રહેવું છે. સ્વજનોને દૂર રાખવા છે. આ રાજ્યને દૂર રાખવું છે. રાજનીતિના પાઠ નવેસરથી શીખ્યા વિના અન્ય ઉપાય નથી.

અરે કૃષ્ણ, મારો આ આર્તનાદ તમે સાંભળો છો ને? તમે તો સ્થળકાળના સ્વામી છો. આ ઘૂતસભામાં દ્રૌપદીના અપમાનની ઘટનાને અમારા સૌકોઈની સ્મૃતિમાંથી સદા કાળને માટે લુપ્ત કરી નાખો. ના ના, માત્ર અમારી સ્મૃતિમાંથી જ નહીં, કાળનો એટલો ખંડ ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાંથી અદૃશ્ય કરી નાખો. જેથી આવનારી પેઢીઓની ચેતનામાં એમનો પ્રવેશ જ ન થાય.

દુઃશાસન, દુર્યોધન ભવિષ્યમાં આ ઘટનાનો લજજાસ્પદ ઓથાર અનુભવે એવુંય શા માટે? પણ કૃષ્ણ, હું જાણું છું કે કદાચ કાળદેવતા પણ તમારી આજ્ઞા નહીં માને. કાળ એટલે યમ. યમ એટલે જ ધર્મ અને સંસારમાં યમનું, ધર્મનું એકચક્રી શાસન ચાલે છે. એ કાળ તો સર્વશક્તિમાન છે, એની આજ્ઞા દસે દિશાઓમાં, ત્રણે લોકમાં છે... તો કૃષ્ણ, છેવટે મારી ચેતનામાંથી તો આ બધું લુપ્ત કરી નાખો. લુપ્ત કરી નાખો.

કૃષ્ણમાં વસતા હે કૃષ્ણ દ્વૈપાયન, આ શું કર્યું? તમારાં બધાં બીજ આવાં? કોઈ પાંડુરોગી! કોઈ અન્ધ! કોઈ ધર્મભીરુ! અરે મારા જન્મદાતા, મને આવો નિર્માત્ય કેમ બનાવ્યો? શાસકો આવા નિર્માત્ય? મારે શા માટે કણિક પાસે જવું પડે? શા માટે વિદુર પાસે જવું પડે? હું પરાવલંબી કેમ?

તમસલોકનો યાત્રી